

Opponensi vélemény Rózsa Mária-nak az MTA doktori címre benyújtott disszertációjáról

Egy előzetes megjegyzéssel kezdeném. Mivel Rózsa Mária disszertációjának a benyújtása óta sok idő telt el, a szöveg időközben kilépett a kéziratosságból, s megjelent könyv alakban is, s ezzel, mondhatni, újfajta mediális helyzetbe is került. Ahogyan szűrőpróbaszerűen ellenőriztem, az értekezés szövege változatlan maradt a könyvbéli publikáció során, ezért úgy döntöttem, az egyszerűség és a követhetőség kedvéért inkább a könyvre utalok opponensi véleményemben, hiszen ez most már mindenkinek könnyebben hozzáférhető, mint a benyújtott, kéziratossá változat. A lapszámok az alábbiakban tehát erre vonatkoznak.

Rózsa Mária munkája a hazai, 19. századi, pesti német nyelvű sajtó vizsgálatát végzi el. A témaválasztás fontosságát csak méltathatjuk. A germanisztika és a sajtótörténet érintkezési pontjaként felfogható téma még akkor is komoly relevanciával rendelkezik, ha a germanisztika felől nézve egy olyan kulturális közeg vizsgálatáról van is szó, amely legföljebb epigon-szerűnek mondható. A sajtótörténet pedig komoly adósságokkal rendelkezik ezen a téren. Rózsa Mária vállalkozása éppen azért is érdekes és értékes, mert olyan módszertani kérdések megfogalmazását segíti elő, amely a sajtótörténet egésze szempontjából lényegesek. A könyv erőnei és fogyatékosságai is ezzel vannak összefüggésben – s ne feledjük, opponensi tiszteből következően inkább ez utóbbiakat illik hangsúlyoznom, noha szeretném előrebocsátani: a disszertáció egészét méltónak találom az MTA doktora címre.

Rózsa Mária könyvének az első fontos erőnye, hogy tudatosan megteszi azt a lépést – persze nem először és nem másokat, korábbi és párhuzamos kutatásokat kizáró érvénnyel – amely a *magyar* sajtó kutatása helyett a *magyarországi* sajtó vizsgálatát állítja a középpontba. Azaz – nagyon helyesen és üdvözlendő módon – nem a magyar nyelvű időszakos sajtónak szenteli a figyelmét, hanem a német nyelvűnek: azaz egy olyan médiavilágnak, amely voltaképp más kulturális térben mozog, s ahonnan egészen más kilátás esik az ebben az időszakban erőteljesen magyarosodó hírlapirodalomra is. Hogy ez a vizsgálat így a kisebbségi vagy éppen hatását tekintve a többségi médiatörténetet teszi-e láthatóvá, nem könnyű eldönteni: azok a kutatások, amelyeket a disszertáció is áttekint, s amelynek folyamatában saját magát is elhelyezi, még nincsenek abban a helyzetben, hogy erre a kérdésre egyértelmű választ adjanak. A szerző erre vonatkozó fejezetének a megoldása (13. skk), hogy bizonyos általános népességstatisztikai adatokat hoz a német nyelvű pesti és budai jelenlétére, bármennyire

méltányolható eljárás is, nem alkalmas a válaszra. Hiszen a létszámadatok önmagában nem oldják meg a sajtó valódi közönségének a körülírását (az igazi olvasók ugyanis csak ezen halmazon belül képzelhetők el, de nem azonosak magával a halmazzal) – mint ahogy a korabeli magyar sajtó olvasóit sem lehet pusztán etnikai alapon vagy anyanyelvük alapján megragadni. Nincs egyértelmű, jó módszer a dilemma megfejtésére, de egy részletesebb és alaposabb analízis sokat segíthetett volna a kérdés pontosabb exponálásában. A probléma ugyanis éppen a komplexitás elhanyagolása miatt oly annyira látványos: a Rózsa Máriától felsorakoztatott, s persze mástól, a szakirodalomból származó népszerűségi adatok ugyanis csupán a keretek megragadására alkalmasak, s ezt érdemes lett volna ütköztetni olyan, magából a vizsgált lapokból kiolvasható információkkal, amelyek képesek ezt a durva számot finomabb, társadalomtörténeti szempontból is értékelhető adatokkal szembesíteni. Erre azonban a könyv nem vállalkozott. Ami bizonyosan kitűnik így a vizsgálatból, az az, hogy az 1840-es és 1850-es években, azaz azokban az években, amelyre Rózsa Mária érdeklődése irányul, egymás mellett létező, szinte alternatív világokként jelenik meg a magyar és a német nyelvű sajtó – mert miközben mindkét fele ennek a sajátos viszonyrendszernek úgy tesz, mintha rajta kívül nem létezne más, azon közben nagyon sok átfedés és kapcsolat van köztük. Ezeknek a kölcsönhatásoknak az egyike éppen az, amivel a disszerens vizsgálata foglalkozik, s amit ő a „kultúrákövetítés” fogalmával kíván leírni. A fogalom szerencsés, hiszen éppen a kölcsönösségre és a kétirányúságra vonatkozik: azaz nem csupán a nagy német nyelvterületnek a magyarországra tett hatását foglalja magában, hanem a fordítottját is: azt, hogy a magyar nyelvű irodalom alkotásai milyen módon kapják meg a sajtóban azokat az első fordításokat, amelyek megalapozhatták ismertségüket a német nyelvterületen. Rózsa Mária egy ilyen, következetesen és alaposan végrehajtott vizsgálat eredményeképpen fontos ízléstörténeti megfigyeléseket tud rögzíteni: érvényes módon képes jellemezni, milyen alkotók és műfajok preferenciája jellemezte ekkor a magyarországi német nyelvű sajtót, s ez miféleképpen jelent meg az átültetésre kiválasztott, magyar szépirodalmi szövegek (elsősorban versek) sorában is. Úgy vélem azonban, hogy az a kapcsolat, amely a párhuzamosan létező magyar és német nyelvű sajtó között kialakult az 1840-es évekre, feltétlenül megérdemelt volna egy ennél tüzetesebb szemlét, pontosabban egy ettől eltérő szempontú végiggondolást is. Gondolok itt például olyan vizsgálatokra, amelyek a híráramlást tudják egy-egy esettanulmány szintjén modellezni: vettek-e át például a német lapok híreket és információkat a magyar nyelvű sajtóból? Csak egyetlen példát említenék, amelyet már egyszer ellenőriztem (igaz, megfigyeléseimet soha nem publikáltam): Kölcsey Ferenc 1838-as halálhíre kiválóan alkalmas egy ilyen mintavételre, mert a Szatmárcsékén elhunyt költőről a

hírek jól föltárható (de itt nem részletezendő módon és csatornákon) juthattak csak el a sajtónyilvánosságához. S hogyha a nyomtatott híradásokat megnézzük (a német nyelvűeket éppúgy, mint a magyar nyelvűeket), akkor az a tanulság adódik, hogy a pozsonyi német sajtó a pesti német újságokból vette át a hírt – noha rendelkezésre álltak természetesen magyar nyelvű híradások nyomtatva s nyilván szóban is (az 1832-től évekig országgyűlési követként Pozsonyban tartózkodó Kölcsey rendelkezhetett olyan ismeretségekkel a városban is, hogy a halálhíre már a sajtó híradása előtt érdeklődést keltsen). Vagyis a pesti német nyelvű sajtó hatása alighanem mintaadó szerepű lehetett a hazai német nyelvű újságok számára – már ha ebből az egyetlen példából szabad általánosabb következtetéseket megfogalmazni. Sajnos, Rózsa Mária könyvéből nem kapunk választ arra, a magyarországi német nyelvű sajtón belül a pesti lapoknak volt-e mintaadó szerepe akár műfaji értelemben, akár az információs csatornák szempontjából. A könyvben van is olyan megfigyelés, amely idekapcsolható, igaz, ez a pesti lapok egymás közti viszonyára vonatkozik, s kísérlet sem történik a mérlegelésére, hogy általános jelenségről vagy kivételes esetről van-e szó: 1844-ben Kisfaludy Sándor nekrológját a *Sonntagsblätter*-ből vette át az *Ungar* (201.). Vagy említhetném a másik szöveghelyet, amikor a disszerens Rummy Károly György egy írása kapcsán felismeri, hogyan hivatkoznak egymásra a különböző városok német lapjai, s ebben már egy zágrábi német lap, a *Luna* is részt vesz (54.). Több hasonló megfigyelésből kirajzolódhatna egy általánosabb kép s számos tanulság.

Komoly módszertani kérdésnek tekintem a német nyelvű sajtótermékekre vonatkozó források körének a meghatározását. Rózsa Máriának is azzal kellett szembesülnie, ami a magyarországi sajtótörténeti kutatások egyik alaptapasztalata (kár, hogy a szerző erre nem reflektált könyvében): a hazai 18–19. századi lapok esetében nem maradtak fenn (illetve alig) szerkesztői levelezések vagy a szerkesztés részleteit bemutató dokumentumok. Kivételek akkor lehetnek, ha valamelyik szerkesztő irodalmi szempontból is jelentősnek bizonyult, s ez a kánoni jelentőség magával hozta személyes levelezésének megőrzését, archiválását és kiadását. Ebben az esetben, mivel a magánlevelezés és a lapszerkesztői hivatalos levelezés nem különült el, rendelkezésünkre állhatnak olyan missziliseknek a szövegkiadásai, amelyek sajtótörténeti szempontból is kiaknázható anyagot kínálnak. Csak példaként: a Kazinczy szerkesztette Orpheusról vagy a hozzá és Batsányihoz köthető Magyar Museumról ezért tudunk viszonylag sokat a szerkesztők nézőpontjából (ennek köszönhetően készülhetett el ezeknek a folyóiratoknak a jól használható kritikai kiadása is: *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. Debreczeni Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001.; *Első folyóirataink: Magyar Museum I–II.*, s. a. r. Debreczeni Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen,

2004.). Az 1860-as évekből Arany két folyóirata van még hasonló helyzetben, az Arany-levelezés immár befejeződött kritikai kiadása lehetővé teszi a Szépirodalmi Figyelő és a Koszorú sajtótörténeti elemzését a szerkesztői missziliseken keresztül. A korabeli német nyelvű sajtóban azonban olyan szerkesztő nem működött, akinek a levelezése önmagában érdekelte volna akár a hungarológiai, akár a germanisztikai kutatást (az egyetlen kivétel talán Karl Gottlieb Windisch, akinek a levelezését Andrea Seidler kiadta: *Der Briefwechsel des Karl Gottlieb Windisch*, hrsg. von Andrea Seidler, Universitas, Bp., 2008 [Magyarországi tudósok levelezése V.]). Ilyenformán viszont a lapokra vonatkozó forrásanyag egy teljes spektruma hiányzik a kutatás számára. A másik fontos fázis azonban megtalálható: ez pedig a lapok engedélyezését és működését kísérő hivatalos dokumentumok világa, amelyet a magyarországi sajtórendelkezések és törvények alapján a központi kormány szerv, a Helytartótanács adott ki (már amíg létezett persze, hiszen a vizsgált sajtótörténeti periódus magában foglal egy jelentős intézménytörténeti választóvonalat is, amelyet a disszertáció nem érzékelt kellőképpen). Míg az előző forrástípus hiányát nem lehet felróni az értekezésnek, a második esetében már nagyon feltűnő, hogy a disszerens nem végzett széleskörű feltáró munkát. Ha ugyanis nagyritkán egy levéltári dokumentumra mégis hivatkozik, akkor az vagy szakirodalmi átvétel (137.), vagy egy segítő kollégának (Bódy-Márkus Rozáliának) szóló köszönetmondás keretében történik (137.), ráadásul úgy, hogy esetleg magyar fordításban közölt idézettel van megoldva, miközben az eredeti dokumentum biztosan nem lehetett magyar nyelvű, csak erre az értekezés szövege nem hívja föl a figyelmet (39.). Nyilvánvaló persze, hogy az előbb említett két forrástípus más-más aspektusát világíthatja meg a sajtó működésének: az előző a szerkesztés koncepcióját és gyakorlatát, az utóbbi pedig azt a jogi-intézménytörténeti feltételrendszert, amelyben a lapok működtek. Éppen ezért azonban egyik sem nélkülözhető egy komplex történeti kép kialakításához. Annál is inkább, mert csak ennek figyelembe vételével kaphatnánk választ arra a kérdésre, amelybe a disszerens is beleütközik: az, hogy az enciklopédikus szépirodalmi divatlapok a politikai témákat teljesen figyelmen kívül hagyják (29.), nem csak döntés és szerkesztői szándék következménye, hanem a lapengedély jellegének és a lapalapításhoz szükséges cenzus nagyságának az eredménye is. Vagyis éppen a lapalapítás hivatalos engedélyeztetésének a dokumentumai segíthetnek ezt körülírni. S az eddigiek értelmében ez utóbbinak a hiánya fájó a könyvben, hiszen nemcsak a szakirodalom, hanem magának a disszertációnak a néhány szórványos említése is azt mutatja, ilyen típusú források mégiscsak rendelkezésre állnának. Kár, hogy Rózsa Mária egy ilyen, összefoglalónak szánt munkában nem használta ki jobban ezeknek a dokumentumoknak a létét – bár persze a méltányosság kedvéért érdemes hozzátenni, a mindezidáig elmaradt, s

nagyon hiányzó alap kutatások mindegyikét nem lenne méltányos csak ezen a munkán számon kérni. Mégis úgy érzem, a disszertációnak a legkevésbé megoldott részei azok, ahol az előbb emlegetett hiányok találhatóak: a pesti német sajtó használati körére és tömeghatására vonatkozó részek, illetve a lapok működésének hivatalos környezetét érintő oldalak. Rózsa Mária kézenfekvő, hagyományos módszertant követ: magából a lapokból próbál meg következtetéseket levonni. Kétségtelen, hogy ez az a terület, ahol a leginkább otthon érzi magát, s kutatói alkatának legfontosabb erényei (a szorgalom és a pontosság) itt is kamatoznak a leginkább. Műve éppen ezek miatt a törekvések miatt lett adatgazdag és jól használható. A disszertáció vizsgálatai ezen az anyagon tudják bemutatni például a magyarországi német lapok irodalmi szövegeinek karakterét: mely német írótól mit közöltek, s ezek a publikációk milyen ízléstörténeti fázist bizonyítanak, illetve mely magyar írók mely műveit közölték német fordításban? Az értekezés végén listába is foglalt adatok a korszakban lefordított művekről komoly és jól használható kiegészítése a magyar irodalom korabeli német recepciójának, s itt a szerző még az eddigi kritikai kiadásokat is számos, ismeretlen adattal gazdagítja. Alighanem a disszertációnak ez a legértékesebb, legjobban használható része. Hiszen arra hívja fel a figyelmünket, hogy mennyire kevésbé ismerjük a korszak német nyelvű sajtójának az anyagát, s mennyire nem természetes, hogy recepció adatokért az ember fellapozza a német újságokat. Bár itt is kívánczik néha kiegészítés: Lisznyai Kálmán „König Mátyás” címmel lefordított versét a szerző nem tudta azonosítani. Ez nem is csoda, ugyanis cím alapján nem lehet megtalálni a verset. Ez a szöveg ugyanis a Palóc dalok című kötet LXI. számú darabja, amely a „Be összerogyott Hollókő...” sorral kezdődik (Lisznyai Kálmán, Palóc dalok, Kozma Vazulnál, Pest, 1851, 95–96.), s Hollókő várának sajátos eredetmondája (ezért szerepel a fordítás élén a fordító külön magyarázata Hollókőről és Szent Gellértről, aki szintén bele van keverve, nem túl szervesen, a versbe). Ilyenformán ez a költemény is a Palóc dalok című Lisznyai-opus sikeréhez tartozik (erről lásd még kiegészítésül Szilágyi Márton, Lisznyai Kálmán: Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai, Argumentum, Bp., 2001 [Irodalomtörténeti füzetek 149.], 78.)

A disszertáció egyik kimaradt nagy lehetősége a megfelelő és árnyalt kontextualizálás: a sajtótörténeti kutatás, különösen egy olyan alapos munka, mint Rózsa Máriaé, olyan adatokat hozhat a felszínre, amelyek nem önmagukban és önmagukért érdekesek, s így nem is az a feladat, hogy egyszerűen regisztrálni kell őket, hanem beleilleszteni egy olyan összefüggésrendbe, amelyen belül elnyerhetik méltó helyüket. A disszertációban is számos izgalmas probléma merült föl, de az értekezésen belüli kezelésük azért nem meggyőző, mert éppen az értelmezésnek és a kontrasztív vizsgálatnak a művelete maradt el. Az alábbiakban

erre hozok föl néhány példát, jelezvén legalább az irányát annak a kérdésfeltevésnek, amely valóban hozzájárulhatna méltó interpretációjukhoz.

Például az írók társadalmi státuszának a kérdése merül föl az értekezés egy pontján. A szerző a következőképpen exponálja a problémát: „A Monarchiában a 19. század elején az osztrák írók nagy része állami alkalmazásban állt (Grillparzer, Castelli, Bauernfeld, Stifter). A magyaroknál ez a helyzet nem volt általánosnak mondható.” S az itteni példák aztán Jókaira, Vörösmartyra, Toldyra, Aranyra, Bajzára és Petőfire vonatkoznak kontrasztként (27.). A kérdés – megítélésem szerint – így nincs jól fölteve, noha a disszerens valami igen érdekes dologra érzett rá. Az itt íróknak nevezett személyek köre ugyanis nem egységes szempontok alapján van meghatározva: magyar vonatkozásban például erősen a kánoni helyzet határozza meg az idekerülésüket (kit tekintünk mi utólag íróknak), s nem funkcionális szempontok (kit tekintettek íróknak a saját korában). Ez utóbbi esetében ugyanis lehetett volna találni ellenpéldát, mondjuk Császár Ferencet, aki egyébként szerepel is a disszertációban. A másik probléma az, hogy az észlelt jelenség osztrák és magyar összevetésben csak a következménye más társadalmi folyamatoknak. A leginkább meghatározó itt a két társadalom erősen eltérő helyzete a bürokratizálódás szempontjából, s még inkább a rendi státusz mértéke felől nézve. Csak ennek figyelembe vételével lehet leírni azt a folyamatot, amelynek során a magyar irodalomban zömmel nemesi státuszú személyek vagy honoráciorok kezdtek el irodalmi kísérleteket folytatni, s az őáltaluk befutható karrierlehetőségek közül jóval nagyobb szerepet kaptak az ehhez a státuszhoz kapcsolódó pályák (például az ügyvédi hivatás vagy a szerkesztői pozíció). Még egyszer hangsúlyoznám: az észlelt probléma nagyon érdekes, de érdemes lenne társadalomtörténeti alaposággal újragondolni.

A másik probléma ugyancsak társadalomtörténeti gyökerű. A zsidók magyarosodásának folyamata kapcsán fölmerül a kikeresztelkedés kérdése – Rózsa Mária példája itt Karl Beck és Bloch Móric (26.). Itt viszont érdemes lett volna arra a jelenségre utalni, hogy például a Ballagira magyarosító Bloch esetében az evangélikus vallásra való áttérés történt meg, s ez tipikus jelenség: a magyarországi protestáns egyházak közül éppen a pesti evangélikus egyház jelentette az egyik legfőbb vonzerőt a zsidó értelmiség számára az 1840-es években (erről lásd újabban Török Zsuzsa, *A Wohl-nővérek emancipációja: Társadalomtörténeti megközelítés* hosszmetsetben, *Aetas*, 30. évf, 2015, 1. szám, 87–115.). Ennek a jelenségnek a társadalomtörténeti vonatkozásai pedig megérdemelték volna a nagyobb figyelmet a disszertációban, hiszen a magyarországi német sajtó története az 1840-es, 1850-es években a zsidóemancipáció fontos időszaka is, ahogyan ezt a disszertációban sokszor hivatkozott Osztern Rózsa könyve már évtizedekkel ezelőtt exponálta (Zsidó

újságírók és szépírók a magyarországi német nyelvű időszakai sajtóban a Pester Lloyd megalapításig, Bp., 1930.).

Bővebb értékelés nélkül marad az a tény is, hogy a Pester Sonntagsblatt több közleményével részt vesz az Obernyik síremlékére indított gyűjtésben (238.). Nem elsősorban Obernyik személye itt a lényeges, hanem inkább a jelenség: az ő emlékére indított akció ugyanis előkészítő fázisa volt a magyar írók segélyegyletének alapításáért folytatott munkának, vagyis az írók társadalmi státuszát önálló foglalkozásként elismerni kívánó professzionalizációs folyamatnak, amely aligha véletlenül indult el éppen az 1850-es években (Obernyik síremléke mellett ennek bizonyítéka a Vörösmarty-árvák felsegélyezésére indított sikeres gyűjtés alig valamivel később). Erről van már jól használható szakirodalom is: T. Szabó Levente, Az irodalmi nyugdíj és az irodalmi munkanélküliség feltalálása: A Magyar Írói Segélyegylet alapítása = Uő., A tér képei: tér, irodalom, társadalom, KOMP-PRESS, Kolozsvár, 2008 (Ariadné könyvek), 285–338.; vö még Szilágyi Márton, Petőfi Zoltán konfliktusos élete és halála = Uő., Határpontok, Ráció, Bp., 2007, 119–132. Különösen: 124–125.

Szeretném szóvá tenni azt is, hogy nem túl elegáns a Széchenyi félelmeit minősítő passzusban a „kutatók” véleményére utalni úgy általánosságban, amikor ennek a kijelentésnek a fedezete egyedül Csorba László, aki biztosan nem reprezentálja önmagában az egész Széchenyi-kutatást (75.). S hogy a Széchenyi-szakirodalom ilyen felületes kezelése megbosszulja magát, azt egy másik szöveghely is mutatja. Egy helyütt ugyanis a szerző említi a Pesther Tageblatt egyik híradására hivatkozva Baloghy Lászlót, aki egy röpirattal vett részt a Kelet Népe-vitában: „Baloghy László (1799–1858), konzervatív gondolkodású tisztviselő (megyefőnök) reakciója Széchenyi munkájára 1841-ben Beimel nyomásában jelent meg »A’ Kelet Népe közt egy ember« címen »A’ Keletraj egyik bogárának egyik fulánkja« aláírással.” (74.). Csakhogy itt valami biztosan nem stimmel. A névtelenül megjelent röpirat szerzőjét ugyanis még a téma avatott monográfusa, Varga János sem azonosította (Varga János, Keresztútban a Pesti Hírlap: Az ellenzéki és a középutas liberalizmus elválása 1841–42-ben, Akadémiai, Bp., 1883, 58.). A Széchenyi-bibliográfia szerint Jablánczy Ignác a szerző, s ennek bizonyítására pedig a Literatúrai Lapok 1841. évfolyam, II. félév 41. számára utalt a bibliográfia összeállítója (Szentkirályi Elemér, Kalauz Széchenyi István megismeréséhez, Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Bp., 1987, 133.). Baloghy szerzőségével az is gond, hogy ő egy röpirattal valóban beleszólt a vitába, ám ezt ő nevével szignálta, s címe sem az volt, amelyet Rózsa Mária megad (Nemzetiség és alkotmányi mozgalmaink korokban, Pest, 1841). Márpedig egy évben két könyvecskét publikálni

ugyanabban a vitában, az egyiket névvel, a másikat név nélkül – ez kevésbé valószínű. Persze a kérdés még nincs eldöntve. S Rózsa Mária adata, amelyet a német sajtóban talált, mindenképpen érdekes és mérlegelést kíván. Hiszen a Pester Tageblatt ezek szerint – problematikusan bár, de – azonosította a szerzőt. A disszerens azonban nem végezte el körültekintően a fellelt adat ellenőrzését és kritikáját, s ténynek tekintette azt, ami legfőbb értékelendő vélemény. De persze van itt más gond is. Baloghy László 1841-es munkája kapcsán – bármelyiknek volt is a szerzője – nem helyénvaló a „megyefőnök” minősítés, ilyen tisztség 1848 előtt nem volt Magyarországon, Baloghy Nógrádban volt aljegyző, amennyire ez Szinnyi József lexikonából tudható. Ha meg ez a pálya későbbi, Bach-korszakbéli időszakára akar utalni (hiszen Baloghy Hont vármegyében lett az 1850-es években a megyei közigazgatás vezetője megyefőnökként), akkor ezt jó lett volna kifejtteni – de akkor sem helyes egy későbbi korszakot jelző fogalmat használni az 1840-es évek kontextusában, annál is inkább, mert Baloghy 1840-es évekbeli hivatalvállalásából nem következett organikusan az 1850-es évekbeli szerepvállalása (74.).

Rózsa Mária disszertációja a nélkülözött, nem alkalmazott szempontok ellenére persze értékes munka. Folytatása inkább abban ragadható meg, hogy megmarad egy régebbi gyökerű, sajtótörténeti paradigma keretein belül, s szerzője nem kísérelte meg megtenni azt a lépést, amely a magyarországi német sajtó kutatását erősebben és reflexív módon képes társadalomtörténeti modellekhez kapcsolja. Persze eleve igen kevés példát lehetne arra idézni, hogy ez a váltás megtörtént volna a 18–19. századi sajtó kapcsán. Amit viszont a disszerens a tőle vállalt határok között elvégzett, az komoly új eredmény, s jelentősen gazdagította mind a sajtótörténet, mind az irodalomtörténet ismereteit. Ilyenformán Rózsa Mária munkája feltétlenül méltó az MTA doktora címre. Meggyőződéssel javaslom a dolgozat nyilvános vitára bocsátását és a cím odaítélését.

Budapest, 2015. augusztus 25.

Szilágyi Márton,
az MTA doktora